

О.М. Стефанків

Стратегічні напрями раціонального природокористування в АПК та забезпечення екологічної безпеки в соціумі

У статті показаний взаємозв'язок економічних і екологічних проблем, що потребує комплексного вирішення шляхом екологічної орієнтації збалансованої системи раціонального природокористування в АПК. Запропоновано концептуальну модель забезпечення сталого екологічнозбалансованого розвитку в АПК.

Ключові слова: сталий розвиток, раціональне природокористування, екологічнозбалансований розвиток в АПК.

Організуючий вплив законів і принципів екології виявляється у царинах буття соціуму і проявляється не лише в галузі раціонального природокористування, а і в економіці, політиці, у складних процесах державотворення у нашій країні та глобальних стратегіях подальшого розвитку людства.

Перехід економіки на модель сталого розвитку і подальше функціонування на цих засадах передбачає забезпечення збалансованого її зростання, нарощування обсягів виробництва якісної і конкурентоспроможної промислової і агропродовольчої продукції, підвищення економічної ефективності виробничої діяльності, раціональне використання, відтворення і охорону природних ресурсів, зниження екодеструктивного впливу господарювання на навколишнє середовище та є необхідною передумовою інтеграції у європейські інституції.

Для досягнення стану усталеного (екологічно збалансованого) розвитку необхідна низка передумов, якими, як зазначалося у доповіді «Наше спільне майбутнє» Міжнародної комісії з навколишнього середовища та розвитку (1987р.), є:

- політична система, яка здатна забезпечити участь широкого кола громадськості у прийнятті рішень;
- економічна система, яка могла б забезпечити розширене виробництво та технічний прогрес на власній міцній базі;
- соціальна система, здатна забезпечити зняття напружень, що виникають за умов негармонійного економічного розвитку;
- система ефективного виробництва, зорієнтованого на збереження еколого-ресурсної бази;
- технологічна система, яка могла б стимулювати постійний пошук нових рішень;
- міжнародна система, що сприяла б усталеності торговельних та фінансових зв'язків;
- достатньо гнучка, здатна до самокорегування адміністративна система.

Стефанків Оксана Михайлівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та підприємництва Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

© О.М. Стефанків, 2010

Такий широкий діапазон передумов для переорієнтації системи сучасного матеріаломісткого та енергоємного, екологічно небезпечного природокористування відображає масштабність завдань, що постали перед окремою державою і людством загалом.

Однак драматизм полягає в тому, що попри всі зусилля світової науки ми не маємо готових моделей сталого розвитку суспільства (більше того, зараз існує понад 30 визначень стійкого розвитку, внаслідок чого відсутнє чітке трактування його суті), а господарська діяльність здійснюється за рахунок природи та майбутніх генерацій. Зазначимо, що ще на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) відзначалось, що модель розвитку індустріальних країн, які досягли прогресу за рахунок використання «чужих» природних ресурсів, ціною забруднення навколишнього середовища, буде втрачати свою життєздатність у міру вичерпування ресурсно-екологічного потенціалу планети. Модель «споживчого суспільства» безперспективна і веде до катастрофи.

Тому найактуальнішими в умовах сьогодення є проблеми гармонізації взаємодії суспільства і природного середовища, раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу, економічних механізмів екологобезпечного природокористування. Визначена концепція та її критерії активно розробляються зарубіжними і вітчизняними вченими. Так, академік А.Д. Урсул у книзі «Шлях до ноосфери» пропонує інтерпретацію концепції виживання і стійкого розвитку, яка може служити методологічним обґрунтуванням переходу до нової моделі розвитку і його ноосферної орієнтації [1, с. 41].

Не зважаючи на глибоку кризову ситуацію, у якій перебуває наша країна в нинішньому періоді, все робиться для того, щоб у майбутньому Україна перейшла до стійкого екологічно орієнтованого розвитку. Соціологічні дослідження показують, що людство все більше усвідомлює свою відповідальність за екологічний стан довкілля та невідкладне розв'язання цих проблем. Так, за даними вивчення масової свідомості населення європейської частини країн з проблем екології людини, 86% опитаних вважають, забруднення навколишнього середовища загрожує існуванню населення, 87% вважають можливим повторення і в інших районах аварії, подібної до Чорнобильської, 85% респондентів висловили незгоду з твердженням: «Захист навколишнього середовища заради економічного розвитку країни», 82% населення погоджуються віддати частину своїх заощаджень на потреби навколишнього середовища за умови, що ці гроші будуть використані за призначенням [2, с. 16].

Таким чином, як об'єктивний екологічний стан, так і наведені емпіричні дані свідчать про важливість розгляду стратегічних напрямів раціонального природокористування, зокрема і в АПК, та забезпечення екологічної безпеки в соціумі.

Розробленню основних теоретико-методологічних засад раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища, визначення шляхів практичного удосконалення системи природокористування в АПК присвячені праці І.К. Бистрякова, П.П. Борщевського, Б.М. Данилишина, Я.В. Коваля, А.С. Лисецького, О.Г. Мордвінова, М.А. Лендела, Л.Я. Новаковського, А.Я. Сохнича, В.М. Трегобчука, Л.Г. Чернюк, А.М. Третьяка, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова, І.Д. Якушика.

На даному етапі розвитку АПК у зв'язку з широким впровадженням інтенсифікації виробництва, недосконалістю економічного механізму природокористування, зменшенням фінансування на потреби охорони природи, невиконанням природоохоронного законодавства, порушенням технології виробництва сільськогосподарських культур тощо збільшилось техногенно-антропогенне

навантаження, особливо на земельні та інші природні ресурси країни, її окремих регіонів. На необхідності поглибленого дослідження цих проблем справедливо наголошувалось у працях вищезгаданих дослідників.

Зокрема, детальнішого опрацювання потребують питання узагальнення теоретико-методологічних аспектів природокористування АПК країни та її регіонів, удосконалення основних напрямів організації екологічнобезпечного агропромислового виробництва, раціоналізації використання складових ресурсного потенціалу регіону.

Дослідження показали, що в основу вдосконалення системи використання земель у регіоні повинні бути покладені природні (ландшафтно-екологічні) особливості кожної конкретної ділянки (детальна характеристика рельєфу, ґрунтового покриву, мікрокліматичного режиму тощо), які стануть визначальними при виборі способу її використання. Ландшафтно-екологічна структуризація території допоможе поєднати природне розмаїття з сільськогосподарським навантаженням та зберегти можливості відновлюваних процесів ґрунтового покриву.

Основою надійного захисту земель від ерозії та запорукою раціонального використання земель і, як результат, підвищення врожаїв сільськогосподарських культур має стати розроблення проектів землеустрою з КМОТ, для цього кожне сільськогосподарське підприємство, яке використовує еродовані землі, повинне використовувати їх у подальшому тільки у відповідності до розроблених та затверджених проектів.

Важливою складовою, що забезпечує розвиток АПК на засадах сталості сільськогосподарського виробництва створення сприятливих умов для праці і життя населення регіону, є визначення стратегічних параметрів раціонального використання та охорони природних ресурсів АПК у координатах ринково-інноваційних перетворень. Концептуальні засади їх формування включають такі положення:

- необхідне створення спеціальної системи моніторингу якості ґрунтів і ґрунтового покриву;
- сільськогосподарська діяльність повинна здійснюватися у межах раціонального обсягу щодо ємності екосистем;
- доцільно реалізувати стратегію ефективного використання природної родючості ґрунтів завдяки виваженому управлінню оборотом земель;
- серед протиерозійних заходів слід виділити новий технологічний спосіб обробки ґрунтів зі зменшеною глибиною обробітку і суміщенням деяких операцій: за рахунок збереження на поверхні землі рослинних решток і стерні, змив і втрати поживних речовин при цьому зменшуються в 5-10 разів;
- навіть і у вузькоспеціалізованих господарствах потрібно дотримуватись сівозмін, хоча й з порівняно короткою ротацією культур (сівозміни повинні включати стратегічні для регіону культури: озимі й ярі зернові, просапні – цукровий буряк, картопля, кукурудза й ін., набір яких буде визначатися також спеціалізацією господарства, наявністю матеріально-технічної бази, переробних підприємств, розташуванням стосовно ринків збуту тощо);
- забезпечити цілковитий перехід на екологізбалансовані ґрунтозахисні технології з контурно-меліоративною та мозаїчною організацією території;
- необхідно впроваджувати напівінтенсивну систему ведення господарства із застосуванням частково хімічних і переважно біологічних засобів, ресурсоощадних і екологічнобезпечних методів господарювання, а також широкомасштабно розвивати органічне сільське господарство;

- провести інвентаризацію всіх лісів регіону, їх екологічного й лісгосподарського стану, здійснити сертифікацію лісових господарств, а всі залишки пралісів оголосити заповідними чи заказними або зарезервованими; започаткувати перехід на оптимальне поєднання вибіркових, поступових та суцільних способів рубок;

- проводити лісовідновлювані роботи: проектування оптимального породного складу насаджень; вікової структури лісових екосистем, реконструкцію похідних і малоцінних насаджень; провести заліснення непокритих лісом площ і лісосік, раніше розораних земель та неужитків, схилів крутизною більше 10;

- на крутих схилах заборонити вирубку чагарників для розширення орних площ під сінокоси та пасовища;

- здійснити створення лісових водоохоронних смуг уздовж берегів річок як структурного елементу агроландшафту, які поруч з іншими заходами вирішували б проблеми попередження ерозії ґрунту;

- еродовані пасовища необхідно заліснити та залужити;

- у межах прибережних захисних смуг повністю виключити оранку, випасання худоби, будь-яке будівництво, для захисту берегової зони від розмивання створювати камінні пасма, лісові насадження;

- перейти від спонтанного використання річок до їх грамотної інженерної експлуатації на основі комплексного басейнового підходу;

- для запобігання хімічному забрудненню водойм забезпечити повторне використання зааккумуляованих дренажних вод. Зволоження осушених земель цими водами дає змогу повернути в середньому на 1 га сільськогосподарських угідь 20–70 кг азоту, 15–20 калію, 50–150 кг кальцію і 300–400 м³ води, що сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур.

Світова й вітчизняна практики господарювання в АПК засвідчили, що економічний розвиток і питання охорони навколишнього природного середовища є взаємозалежними, тобто економічні й екологічні проблеми взаємозв'язані та потребують комплексного вирішення шляхом екологічної орієнтації збалансованої системи раціонального природокористування.

У цьому контексті актуальним є обґрунтування основних напрямів, виявлення резервів та визначення шляхів підвищення ефективності використання природних ресурсів, оздоровлення довкілля через систему діяльності з поглиблення вивчення, освоєння, покращання використання, збереження та розширеного відтворення й охорони природно-ресурсного потенціалу АПК.

Стратегія ресурсно-екологічної безпеки аграрного виробництва повинна орієнтувати товаровиробників на природно-ресурсну економію та мінімізацію антропогенних навантажень на навколишнє середовище.

Нами запропонована модель сталого екологічно-балансованого розвитку АПК включає чотири функціональні блоки, кожний з яких має свої завдання, що в комплексі забезпечують ефективний бажаний результат (рис. 1).

В основу моделі закладено стратегічні параметри раціонального використання та охорони природних ресурсів АПК як важливої складової переходу галузі на принципи сталого сільськогосподарського виробництва та забезпечення екологічної безпеки регіону.

Дестабілізація фінансової системи, неплатоспроможність підприємств, гіперінфляція та інші явища зумовили спад виробництва та інвестиційної активності, що, у свою чергу, ускладнило здійснення роботи з охорони та оздоровлення довкілля.

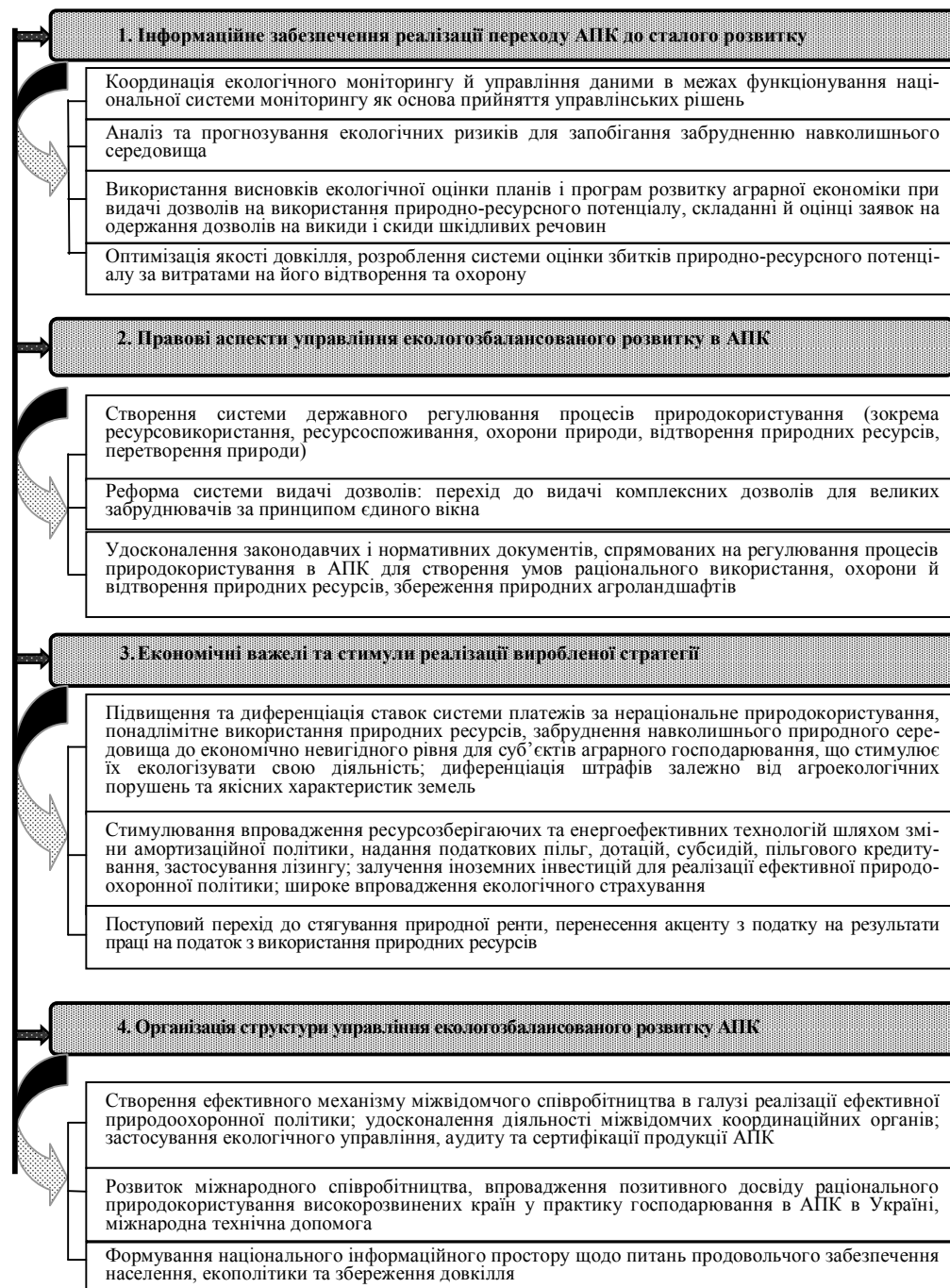

Рис. 1. Концептуальна модель забезпечення сталого екологічно збалансованого розвитку АПК

Багато які підприємства намагаються вирішити свої проблеми шляхом «хижацького» використання природних ресурсів, що становить загрозу виснаження природно-ресурсного потенціалу держави загалом і, зокрема, в АПК.

Зазначимо, що низка заходів із запропонованої моделі уже введена у життя як введення системи платного використання природних ресурсів, система санкцій, що базується на принципі «забруднювач платить», функціонування екологічної експертизи та ін. Але ці заходи не дають належного ефекту через ряд існуючих проблем, а саме: недосконалість організаційно-економічного механізму природокористування, особливо на реальному рівні, невинна перебудова державних структур управління, а також управління природними ресурсами. Серед причин слід назвати також низький рівень еколого-економічної відповідальності по всій гілці вертикалі: державних органів, суспільних організацій тощо, зокрема від тих, хто створює нову екологічну техніку, ресурсозберігаючі, маловідходні та безвідходні технології до тих, хто здійснює застосування науково-технічних досягнень у практику, а також і безвідповідальність частини населення.

Також аналіз сучасного механізму управління охороною навколишнього середовища в АПК показав відсутність належно упорядкованої нормативної бази на права власності на землю, води, ліси, нормативно-правового закріплення усупільненої природної ренти, механізму запобігання вилученню із господарського використання земель, які належать до захисних зон водойм та коридорів екомережі, практики реалізації не лише принципу «забруднювач платить», а й правила «забруднювач платить тому, кому фактично завдав шкоди», дієвих механізмів забезпечення виконання екологічного законодавства та відповідних ратифікованих міжнародних угод щодо захисту природного середовища, інформування населення про стан довкілля тощо. Вирішення цих проблем слугує обов'язковою передумовою формування дієвого організаційно-економічного механізму управління природокористуванням в АПК.

Екологічне планування використання агроресурсного потенціалу, що визначає цілі, завдання та механізми, спрямовані на підвищення його ефективності, є важливим елементом управління природокористуванням в АПК. Воно передбачає формування стратегічних параметрів раціонального використання й охорони природних ресурсів та розвитку агропромислового виробництва на засадах сталості.

1. Урсул А. Д. Путь в ноосферу: Концепции выживания и устойчивого развития человечества / А. Д. Урсул. – М. : Луч, 1993. – 41 с.
2. Один мир для всех. Контуры глобального сознания ; пер с нем. – М. : Прогресс, 1990. – 16 с.

Отримано 17.12.2009 р.

О.М. Стефанкив

**Стратегические направления рационального природопользования в АПК
и обеспечение экологической безопасности в социуме**

В статье показана взаимосвязь экономических и экологических проблем, что требует комплексного их решения путем экологической ориентации сбалансированной системы рационального природопользования в АПК. Предложена концептуальная модель обеспечения устойчивого экологосбалансированного развития в АПК.

Ключевые слова: устойчивое развитие, рациональное природопользование, экологосбалансированное развитие в АПК.